

En korrektion

Et eksempel på konsekvenserne, når en kildes proveniens fejlfortolkes og dermed skaber grobund for mytedannelse – om Carit Etlars Gjønehøvdingen

*af Martin Dyrbye, lektor, cand.mag. & phil. & cand.scient.bibl.,
Det Informationsvidenskabelige Akademi, Københavns Universitet*

Det er ikke ualmindeligt, at fakta fejltolkes, forvanskes eller bliver til myter efterhånden som årene går. Myter har det særkende, at selv nok så mange argumenter og kendsgerninger, der taler imod dem har svært ved at vinde gehør, også når deres udsagn på enhver måde strider imod det, der i virkeligheden er tale om. Myter kan f.eks. opstå, når der opstår fejlslutninger i forbindelse med overleveringen af kilder, de være sig mundtlige, skriftlige eller egentlige levn, som fejltolkes efter deres tilblivelse. Undertiden er f.eks. forskerens forsøg på at foretage en korrektion af myten med henblik på dens aflivning en gang for alle, som at slå vand på en gås.

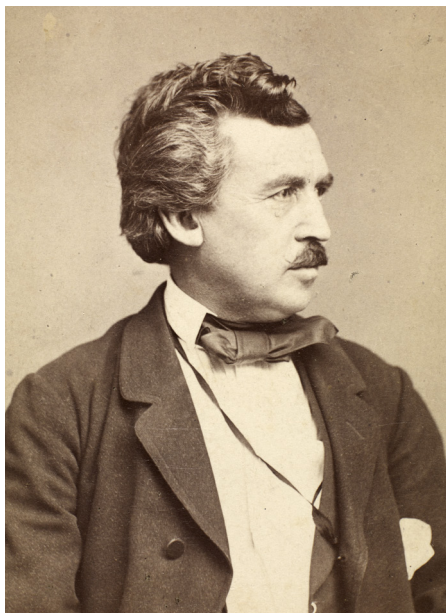
I det følgende gives et eksempel på, hvorledes en skriftlig kilde er blevet registreret af eftertiden på baggrund af en myte, som åbenbart har virket så indlysende sand, at den ikke umiddelbart gav anledning til en kritisk vurdering, men i stedet blot blev indlemmet i Det Kongelige Biblioteks samlinger i tillid til, at de oplysninger, der lå til grund for registreringen måtte være korrekte. Dermed er der fortsat grundlag for at myten kan overleve med risiko for yderligere misforståelser og fejlslutninger for eftertiden blandt dem, der måtte have en interesse i at fremdrage kilden. Et eksempel på ovenstående skal gives i det følgende, og med henblik på at afkræfte en myte, der knytter sig til et vigtigt

stykke dansk teaterhistorie, der tog sin begyndelse for 150 år siden.

En mytes baggrund

I 1865 satte Folketeatret i København, i den 8. sæson *Gjønehøvdingen* på plakaten. Det var den norske fødte skuespiller og instruktør M.W. Brun, der vovede at dramatisere forfatteren Carl Brosbølls – dvs. Carit Etlars succesroman fra 1853. Romanen må ses i lyset af begivenhederne i Den første Slesvigske Krig. Handlingen var ganske vist henlagt til Svenskekrigenes tid (1657-1660), hvor Danmark kæmpede mod svenskerne, men de værste skurke i romanen var imidlertid de tyske lejesoldater, som kom dem til undsætning og førte til det danske nederlag. Romanen blev en succes, og i lyset af Danmarks nederlag i 1864 var det nærliggende for M.W. Brun at dramatisere den. Det stod lysende klart for publikum, at billedet af 1600-tallets kriger i dramatiseringen var meget lig 1800-tallets landsoldat, sådan som han blev opfattet i forbindelse med Treårskrigen 1848-50 og Krigen i 1864.

Dramatiseringen blev ledsaget af musik, deriblandt sange, og flere af samtidens kendte og populære komponisters musik fra andre af samtidens populære musikdramatiske forestillinger indgik heri, først og fremmest E.W. Ramsøe, men også velkendte kompositioner af Kuhlau, Henrik Rung og J.P.E. Hartmann.

M.W. Brun (1819-1891), norskfødt dramatiker og teaterdirektør, havde en særlig evne til at se mulighederne i populære romaner og dramatisere dem, f.eks. Carit Etlars *Gjøngehøvdingen* og B.S. Ingemanns *Ridderen af Randers Bro*.

I vore dage ville en tilsvarende dramatisering af en tekst fra samtiden indebære, at dens forfatter og forlag i givet fald måtte indvilge heri og give deres tilladelse til forehavendet. Sådan var det imidlertid ikke i 1865.

Selvom der var tale om det, som eftertiden kunne betegne som et eksempel på et "dramatisk tyveri", hvor en geschäftlig instruktør stjæler handlingen fra en kendt samtidig roman uden forfatterens tilladelse hertil, var der for den forsmåede intet at stille op på en tid, hvor lovgivning om ophavsret, Bernerkonventionen (1886) og andre aftaler om forfatterrettigheder var ikke-eksisterende. Der var altså intet ulovligt set med samtidens øjne i M.W. Bruns

forehavende med at bearbejde en samtidig roman og dramatisere den.

Det kunne ganske vist anfægtes ud fra en moralsk betragtning, men det var absolut ikke et spørgsmål som publikum ke-rede sig om gennem de mange år dramatiseringen af *Gjøngehøvdingen* blev spillet på Folketeatret uden at ophavsmanden til romanen, Carit Etlar, fik noget direkte udbytte heraf – og det endda selvom nogle kunne hævde, at teateropførelserne var medvirkende årsag til, at romanen fortsat blev læst og genudgivet, og endog senere bearbejdet, forkortet, samt blive suppleret i pragtudgaven fra 1896 med tegneren og maleren Poul Steffensens illustrationer.

I teatersæsonen 1864-65 blev M.W. Bruns version af *Gjøngehøvdingen* opført 35 gange, og gjorde altså stor lykke på Folketeatret både blandt publikum og avisernes anmeldere, hvor én omtalte stykket til trods for dets ophavsmands norske aner, som "en Vækst af vor egen Jordbund". Det blev senere også opført og gjorde ligeledes lykke i provinsen og i øvrigt også i Norge. I modsætning hertil vakte Carit Etlars nye stykke *Trelleat* fra 1865, og ligeledes opført på Folketeatret i København i sæsonen 1865-66, ikke glæde blandt publikum, og det blev efter kun syv opførelser taget af plakaten igen.

Da *Gjøngehøvdingen* havde været spillet 25 gange fandt M.W. Brun, at det burde fejres med manér, og der blev derfor indbudt til fest på Folketeatret. Forfatteren Carit Etlar fik i den anledning to fribilletter, og skulle også modtage et sølvbæger som et slags "honorar". Efter at have overværet stykkets første akter forlod Carit Etlar sin plads, og udvandrede fra teatret. Hans hustru fra andet ægteskab, Olga Augusta Etlar, beretter i sine erindringer om Carit Etlars reaktion,

Carl Brosbøll (1816-1900), der er kendt under forfatterpseudonymet Carit Etlar (og for øvrigt ansat på Det Kongelige Bibliotek i perioden 1853-1885), skrev ganske vist romanen Gjøngenhøvdingen i 1853, men ikke dramatiseringen af Folketeatrets populære kassesucces fra 1865.

som hun havde fået den refereret fra ham. Hun skrev følgende herom: "Betegnende var, at Brosbøll ofte, naar han gik forbi en Gøngehøvdingplakat, løftede Stokken og sagde: 'Slyngelstreg.'"

I året 1896, da Carit Etlar fyldte firs år, udarbejdede han og hustruen selv deres egen dramatisering af *Gjøngehøvdingen* og tilbød den til Folketeatrets daværende direktør Severin Abrahams, som dog af økonomiske årsager måtte afslå en opsætning i et helt nyt regi. Efter vedtagelsen af en ny forfatterlov i 1889 forelå muligheden for at indstævne Folketeatret for retten. Den benyttede Carit Etlar og hans hustru sig af, da Folketeatrets direktør ikke ønskede at opføre deres nye version af *Gjøngehøvdingen*. Efter en afgørelse ved Hof- og Stadsretten den 26. juni 1899 blev opførelsen af M.W. Bruns version betinget af et samtykke fra Carit Etlars side, idet retten fandt, at "uanset Forskellighederne mellem Roman og Stykke, maa Bruns Bearbejdelse dog siges væsentlig kun at bestaa i en Genfremstilling af Romanens Indhold i en for Scenen brugelig Form". Samtidig tilkendtes Carit Etlar en erstatning på 300 kr. med udgangspunkt i opførelserne siden den seneste opførelse af stykket på Folketeatret. Der kunne ikke påregnes en større erstatning, eftersom det seneste årsregnskab ikke havde vist store resultater.

Til trods for dommen blev Bruns version fortsat opført, og i årene 1865 til 1903 blev den i alt opført 246 gange på Folketeatret. Med andre ord: Opførelsen af *Gjøngehøvdingen* kom til at være sikker indtægtskilde, og dramatiseringen blev for Folketeatret, hvad *Elverhøj* tilsvarende kom til at betyde for Det Kongelige Teater.

Som årene gik blev Bruns version af *Gjøngehøvdingen* efterhånden anset for utidssvarende, mens den Etlar'ske version til gengæld gjorde lykke på det københavnske privatteater Casino i Amaliegade og også på teatre i provinsen. Efter Genforeningen i 1920 blev stykket igen meget populært. Desuden blev der skabt en version til dukketeatret til glæde for børn og barnlige sjæle den dag i dag. Nye dramatiseringer kom til senere i det 20. århundrede deriblandt den under Besættelsen meget yndede version af Mogens Dam og Holger Rørdam med musikledsagelse komponeret af tidens store navn, Kai Normann Andersen, som med "Gøngemarchen" skabte et "hit", der i teatersæsonen 1942-43 elegant kom til at udtrykke modstandsviljen mod den tyske besættelsesmagt. Den gjorde også lykke efter Befrielsen på bl.a. Nørrebro Teater (1953), i Radioteatret, og Carit Etlars historie dannede endog forlæg for bl.a. senere filmversioner, TV-udgaver, rockmusicals og endog parodier.

De mange forskellige dramatiseringer af Carit Etlars berømte roman, som i dag må anses for at være et nationalt litterært klenodie, er også en del af vort kulturelle arvegods. Romanen og dens dramatiseringer har med andre ord fortsat en kulturhistorisk betydning. Derfor er det naturligvis så vigtigt at de historiske levn herfra fortsat efterspores, indsamles, registreres, gøres til genstand for forskerens granskning, tilgængeliggøres og formidles på sådan måde, at benyttelsen af materialet står frit for enhver, der måtte ønske at gøre brug af dette til f.eks. en senere dramatisering af *Gjøngehøvdingen*.

Det Kongelige Bibliotek har løbende gennem årene indsamlet det kildemateriale, der belyser ovenstående eksempel.

I 1886 fyldte Carl Brosbøll / Carit Etlar 80 år. I den anledning udgav boghandler V. Pio en ny og samlet, men også forkortet udgave af Gjøngenhøvdingen og Dronningens Vagtmester. Den nye udgave var forsynet med 216 illustrationer; de senere så elskede og kendte tegninger af Poul Steffensen (1866-1923).

1 Act.
1. Scen paa Jøngshøved Slot.
8 Scene
Dronningen
Lær betrouens Adals manden, rumen
1. Nat. Lær Ingeborg.
1. Svend og St. trods med. St. for alle
i Baggrunden, er lidt uselig og for
gav!
Svend
paa Valøsing kendes man iden
St. / pludselig
Nu, man gør iden, man kender
bare, med at lide sig flaa isjal.
Dronn:
Lær nu under bruen Mand
St. / godnads tid

En sammenligning mellem det gensfundne kladderhæftes tekst og M.W. Bruns trykte tekst til hans dramatisering af Gjønggehøvdingen viser med al tydelighed, at forfatteren til romanen af samme navn intet havde at gøre med Folketeatrets version.

Den interesserede låner, det være sig teaterhistorikeren, dramaturgen, instruktøren, dramapædagogen og musikdirigenten for blot at nævne potentielle interesserede i kildematerialet, vil kunne finde interessante fotografier i f.eks. Billedsamlingen, i Musiksamlingen Ramsøes partitur, suffløreksemplarer og rollehæfter doneret fra de danske teatre til Dramatisk Bibliotek, samt de trykte udgaver bevaret gennem pligtafleveringen. Tillige vil den trykte tekst af M.W. Bruns version af *Gjøngehøvdingen* fra 1865 her i 150-året for førsteopførelsen på Folketeatret også være at finde i en fuldstændig og mod originalversionen tro digitaliseret udgave foranlediget af denne artikels forfatter.¹

Det er alfa og omega, at ovennævnte kildemateriale er registreret så korrekt og fyldestgørende, som overhovedet muligt af hensyn til dets benyttelse. For den humanistisk forsker, der arbejder med sit fags historiske dimensioner og dermed naturligt må inddrage et historisk kildemateriale i sit arbejde, gælder fortsat de grundprincipper, som historikeren og den moderne danske kildekritiks fader, Kr. Erslev lagde for dagen i skriftet *Historisk Teknik. Den historiske Undersøgelse fremstillet i sine Grundlinier* (1926). I den metodiske behandling af kilderne foreslår Erslev, at disse inddeles efter en sondring mellem:

- a. Lævninger af Fortidsmenneskene selv og af den Natur, der har omgivet dem;
- b. Fortidsmenneskenes Frembringelser af alle Arter, som endnu er bevarede;
- c. Nutidslivet, forsaavidt det tillader Tilbageslutninger til, hvad der er sket i Fortiden.²

Den af Erslev foretagne tredelte sondring kan for så vidt stadig godt give mening i

dag, når der f.eks. tages udgangspunkt i *Gjøngehøvdingen*.

For forfatteren Carit Etlar gjaldt det, at hans roman *Gjøngehøvdingen* blandt andet var inspireret af steder og lokaliteter, herunder den sydsjællandske natur og levn sammesteds, som med fantasien til hjælp, blev helt centrale for fortællingens persongalleri og de omgivelser, de levede i. Det var altså grundlaget for fortællingen, der siden forårsagede en kæde af skriftlige levn, som i dag danner udgangspunkt for f.eks. genudgivelser, nyfortolkninger af tidligere dramatiseringer af *Gjøngehøvdingen*, samt som her humanistisk forskning.

Forskningsbiblioteket, altså her Det Kongelige Bibliotek, har in casu M.W. Bruns dramatisering af *Gjøngehøvdingen* for eftertiden bevaret en række levn, som i dag kan bruges til forskellige tolkninger af, hvad det var, som skete i forbindelse med opførelsen af dramatiseringen af Etlars roman på Folketeatret igennem 38 år. Alt kildemateriale vil af gode grunde ikke være tilgængeligt for eftertiden, og for de udøvende kunstners vedkommende, i dette tilfælde teatrets kunst, der opføres i nu'et, vil det kun tilnærmelsesvis være muligt at genskabe en tidligere opførelse helt tro mod originalversionen.

Meget af kildematerialet er af flygtig karakter, som kun er bevaret med den sceniske opførelse for øje, og efter sidste tæppefald har der været en stor risiko for, at de skriftlige kilder er gået tabt som følge af slitage, manglende plads, samt i visse tilfælde skodesløshed i omgangen med det, som senere skulle vise sig at være en del af kulturarven. Ikke alt gemmes for eftertiden, mens meget andet fra tid til anden dukker op, når det måske allermindst var ventet.³

I forhold til Folketeatrets populære version af *Gjøngehøvdingen* findes flere kilder bevaret for eftertiden. Først og fremmest er den trykte udgave af M.W. Bruns tekst, som nævnt ovenfor, bevaret for eftertiden, dels som pligtafleveret eksemplar, dels i digital form. Den trykte teaterplakat fra teatersæsonen 1864-65 er tillige bevaret og bekræfter, at forestillingen vitterlig blev sat op på Folketeatret i 1865. Endvidere findes suffløreksemplaret bevaret i Dramatisk Bibliotek, og i Billedsamlingen findes to udaterede fotografier af henholdsvis Ferdinand Knobelauch i rollen som Ib og Frederik Madsen som Palle fra Folketeatrets opsætning. Dele af musikken til forestillingen komponeret af føromtalte E.W. Ramsøe blev – foranlediget af denne artikels forfatter – i august 1986 fundet frem i Musiksamlingen på Det Kongelige Bibliotek, og herefter registreret på behørig vis.

Desuden findes avisanmeldelser af førsteopførelsen opbevaret på Det Kongelige Bibliotek og tilgængelige på mikrofilm. Endelig findes forestillingen omtalt i registreringslitteratur, som f.eks. teaterregistrarer, og naturligvis findes den også omtalt i bøger og tidsskrifter, som ligeledes er tilgængelige på Det Kongelige Bibliotek.⁴

Der vil fra tid til anden fortsat kunne dukke nye kilder og levn op i sagen, hvilket da også var tilfældet i 2012, hvor en aflevering af et håndskrift fra Folketeatret i København fandt sted. Det blev ud fra giverens informationer registreret som “Originalmanuskriptet til *Gjøngehøvdingen* (1865)” og tillige anførtes “Forfatter Brosbøll, Carl, 1816-1900”.⁵

Oplysningerne, sådan som de fremgår af registreringen af kildematerialet, bibringer eftertiden den opfattelse, at

forfatteren Carl Brosbøll, dvs. Carit Etlar måtte have forfattet det nævnte originalmanuskript til dramatiseringen af *Gjøngehøvdingen* i 1865, hvilket jo ovenstående gennemgang helt klart kan dementere.

Enhver benytter af kildematerialet kan foretage den undersøgelse, som ligger til grund for nærværende artikel, thi sammenlignes det i 2012 afleverede kildemateriale med M.W. Bruns trykte tekst, udgivet i opførelsesåret 1865, så publikum også havde mulighed at læse stykket enten før eller efter teateroplevelsen på Folketeatret, er der ingen tvivl om, at de i alt 107 håndskrevne sider udgør figuren Ibs replikker m.m. Der er med andre ord tale om et udateret rollehæfte, hvis indhold svarer til M.W. Bruns dramatisering!

Afslutning

Det er altid for de humanistiske forskere, der i deres virke inddrager primært kildemateriale i deres undersøgelser, af stor interesse, når tidligere fund af kilder suppleres med nye spor fra fortiden, idet der da er en yderligere anledning til at genlæse resultaterne af tidligere forskning, og med en forankring i hermeneutikken og dens teori foretage en ny fortolkning, og dermed som i tilfældet her simpelt hen afkræfte eventuelle myter opstået gennem tiderne på baggrund af misforståelser og fejltolkninger, eller i nogle tilfælde direkte vildledning.

In casu historien om *Gjøngehøvdingen* ligger det fast, at Carit Etlar skrev romanen af samme navn og fik den udgivet i 1853. Det er også ubestrideligt, at M.W. Brun som omtalt 12 år senere i 1865 lod romanen danne forlæg for hans vellykkede dramatisering, som Carit Etlar på ingen måde havde lod og del i. Det er også en kendsgerning, at Carit Etlar tog afstand

fra Bruns version, og senere sammen med hustruen af 2. ægteskab, Augusta Carit Etlar, skabte deres egen dramatisering i 1896.

Sidenhen kom nye dramatiseringer til, men her er alene dvælet et øjeblik ved det kildemateriale, der vedrører den allerførste dramatisering, som foreligger tilgængeligt i dag og formidlet af Det Kongelige Bibliotek.

Den her foretagne undersøgelse kan altså helt og aldeles afkræfte myten om, at

det kildemateriale, som er afleveret i 2012 til Det Kongelige Bibliotek, skulle være en version af *Gjønehøvdingen* forfattet af Carit Etlar. Dette faktum frakender på ingen måde kildens værdi i sig selv, men i dette tilfælde, altså figuren Ibs rollehefte, må den først og fremmest tillægges en betydning, når f.eks. en tidligere opførelsespraksis inddrages ved en nyopsætning, eller en teaterhistoriker i givet fald måtte ønske at skrive om forskellige fremstillere af rollen i løbet af de forgangne 150 år.⁶

Noter

- 1 Martin Dyrbye: "M.W. Bruns dramatisering af 'Gjønehøvdingen' og opsætningen på Folketeatret 1865". *Historiske Meddelelser om København*, 1990, s. 78-99.
- 2 Kr. Erslev: *Historisk Teknik. Den historiske undersøgelse fremstillet i sine grundlinier*, 1926, s. 6.
- 3 Nena Nena & Nancy Allen: "Performing Arts". *The Humanities and the Library*. 2. udg., 1993, s. 173-211; Martin Dyrbye:

- 4 Dyrbye 1990, s. 97-99.
- 5 Jfr. posten i REX, Det Kongelige Biblioteks database.
- 6 Fhv. postinspektør Gunnar Thornfeldt takkes for hjælp og bistand i forbindelse med udarbejdelsen af denne artikel.